

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 11

**Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету**

Рівне - 2003

4

УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного
редактора **Шевчук Степан Іванович**, кандидат філологічних наук, професор,
директор Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного

університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунаєвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького національного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: *Якимчук О.І., Кузьмич О.О.*

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

УДК 811.161.2'373

Оксана Крижанська

ДЖЕРЕЛА ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЛІРНОЇ ЛЕКСИКИ

Назви кольорів утворюють своєрідну лексико-семантичну групу в словниковому складі української мови, що виділяється давністю свого походження, активністю застосування, відкритістю.

Поняття кольору не існує поза свідомістю і зоровими органами відчуття людини. Навколо нас, незалежно від наших вражень, існує матерія в її різних якісних і кількісних проявах, яка впливає на органи чуття людини, викликаючи в неї певні враження.

У ході суспільно-історичного розвитку, у процесі практичного освоєння реального світу людина пізнає предмети і явища, формує нові поняття, устанавлюючи між ними певні зв'язки і взаємозалежність, замінює споглядання поняттям. Розвиток понять відбивається в лексиці мови. Отже, система назв кольорів формується як результат опрацювання нашою свідомістю матеріалу реального життя і реального світу.

Усі назви кольорів можна поділити на дві групи:

I. Первинні назви, значення яких не мотивоване з погляду носіїв сучасної української мови: білий, чорний, червоний, зелений, жовтий, синій, сивий, сірий, сідий, сизий, рум'яний, рудий, рижий, русий, голубий.

Ці назви кольорів втратили внутрішню форму, означають колір безпосередньо, без порівняння з кольором якихось предметів. Їх називають також "абстрактними" назвами кольорів.

II. Вторинні, або похідні назви.

У цій групі визначаємо такі підгрупи:

1. Назви, які означають колірну якість опосередковано, за колірною схожістю: вишневий, багровий, багряний, бордовий, шарлатовий, пурпуровий, багряний, пурпурний, червіньковий, червінковий, буряковий, бурячковий, малиновий, калиновий, гранатовий, кров'яний, кривавий, аквамаринний, рубіновий, кумачевий, огняний, шарлаховий, горіховий, рожевий, мідний, цегляний, оранжевий, оливковий, гірчичний, пісочний, шафрановий, золотий, янтарний, янтаревий, бурштиновий, лимонний, солом'яний, восковий, пшеничний, гороховий, житній, смарагдовий, ізумрудний, малахітовий, салатний, салатний, перловий, захисний, блакитний, бірюзовий, васильковий, волошковий, блаватний.

2. Назви, які передають ступінь вияву колірної якості: багрянистий, багристий, червонястий, червонавий, червонастий, червонявий (обл.), червонуватий, жовтавий, жовтявий, жовтуватий, жовтісінький, зеленуватий, зеленистий, синюватий, синявий, синавий (рідк.), воскуватий, голубуватий, біластий, білястий, білуватий, білісінький, білявий, білуватий, чорнісінький, чорнуватий, чорнявий, рижуватий, рудуватий, рудавий, смолистий, попелястий, попелистий, попельнастий, землястий, сіруватий, коричнюватий.

3. Назви, які вказують на суб'єктивну оцінку якості: червоненький, рожевенький (розм.), рум'яненко (розм.), зелененький, синенький, жовтенький, біленький, голубенький, білявенький, вороненький, чорнявенький.

4. Назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний колір: барвистий, безбарвний, безколірний, кольоровий, кольористий, картатий, крапчастий, пістрявий, перістий, плямистий, рябий, строкатий, смуглястий, смужкуватий, смугастий.

5. Назви кольорів, що передають відтінок кольору або різні кольори і відтінки. Наприклад: червоно-жовтий, зелено-жовтий, сіро-зелений, сизо-зелений, сіро-голубий, чорно-жовтий, червоно-чорний, червоно-зелений, чорно-синій, зелено-вороний, жовто-голубий, біло-блакитний, білосніжний, криваво-червоний, лимонно-жовтий, землисто-сірий, рожево-золотий, сизувато-синій, синювато-рожевий, синяво-сірий, рожево-золотистий, рудувато-золотавий, сріблясто-синюватий, золотисто-зеленавий, червонувато-золотистий.

6. Слова, запозичені з інших мов, що набули колірного значення: беж, хакі, електрик, бордо, фрез, маренго.

Критерієм розрізнення первинних і вторинних (похідних) назв є їх етимологія, походження та морфологічна структура.

Далі ми зупинимося на семантичному та словотворчому аналізі вторинних назв кольорів у синхронному плані.

Похідні назви кольорів передають кольори і відтінки всіх основних кольорів спектра і відіграють важливу роль в уточненні колірної характеристики предметів і явищ навколишнього світу. У похідних назвах кольорів знаходять своє вираження результати пізнавальної діяльності людини.

Розвиваючись разом із суспільством, мова завжди відгукується на виникаючі запити її носіїв. Поява і вживання слів визначається екстралінгвістичними факторами, тобто наявністю відповідного денотата, його внутрішній контекст співвідноситься з предметами, відношеннями, категоріями дійсності, які в тій або іншій мірі зіставляються з денотатом слова.

Одним з головних поштовхів для розвитку назв кольорів є використання людиною кольорових предметів і барвників. Перші назви кольорів пов'язувалися зі словом, що дає поняття "покривання": барва, фарба походять із санскритського "vagna" – покриття, колір (з латинського "color") походить з кореня "celare", що означає покривати, масть (старослов'янського походження) означає колір шкіри, шерсті звірів, а раніше взагалі означало колір.

Центральною функцією у виділенні назв кольорів на перших етапах розвитку була функція покривання, одночасно і назва кольору могла бути взята з назви барвника. Так, наприклад, назва червоного кольору з'явилась від назви барвника, який добувався з відомого виду черв'яків. У давньоруській мові для позначення червоного кольору вживалось слово червлений, що означало "пофарбований черв'яком", спочатку мало виразні ознаки пасивного дієприкметника минулого часу, а потім стало вживатись як прикметник із значенням "червоний взагалі" [3].

Отже, виходить, що назва певної ознаки будувалася на основі зіставлення з назвою предмета, що має цю ознаку, і лише поступово, з розвитком абстрактного мислення, певна ознака могла відділятися і мислитися окремо.

Переважна більшість слів на означення кольору семантично опирається на значення предметні, бо існують не якості, а тільки речі, що володіють якостями.

Основним джерелом збагачення колірної лексики в українській мові є словотворення. Процес словотворення відбувається в мові за внутрішніми законами її розвитку.

Словотворчий аналіз розкриває процес називання і створення слова.

Нові слова утворюються в тісному зв'язку з уже відомими словами за встановленими моделями на базі існуючих словотворчих елементів.

Похідні назви кольорів найактивніше творяться на основі тих слів, які належать до її широко вживаного лексичного фонду, оскільки "кожна наступна епоха у своїх новотворах керувалася не загальною тенденцією до систематичності, а колом асоціацій, з одного боку, з тим, що вже реально у мові здійснилось, з другого тим, що потребувало вираження" [1].

Вторинні назви кольорів характеризуються системою словотворчих моделей (типів). Словотворча модель – це аналог (схема) ряду вивідних назв кольорів, що характеризуються

спільністю семантичних і формальних відношень.

Типи словотворчої деривації залежно від характеру вивідної основи і використаного суфікса поділяються на класи:

I. Назви кольорів, утворені від іменникових основ за допомогою суфіксів.

1-й тип – -ов(-ев-): багровий, бірюзовий, аквамариний, буряковий, бурячковий, бурштиновий, бузковий, бронзовий, васильковий, каштановий, кавовий, кремовий, оливковий, восковий, волошковий, гороховий, гранатовий, кубовий, коричневий, лазуровий, мармуровий, малахітовий, малиновий, мусянджовий, мусянжовий, перловий, перламутровий, рубіновий, сапфіровий, смарагдовий, салатний та ін.

2-й тип – -н-: блакитний, блаватний, гірчичний, димний, ізумрудний, лимонний, лазурний, мідний, молочний, попільний, пурпурний, пісочний, пшеничний, салатний, сніжний, срібний, сріберний, тілесний, темний, шоколадний, янтарний, житній;

3-й тип – -ан(-ян-): багряний, кров'яний, огняний, олов'яний, смоляний, цегляний, тьмяний, вохряний;

4-й тип – -ист-: багристий, землястий, перлистий, попелистий, цеглистий, огнистий, смолистий, сталистий, срібlistий, вохристий.

5-й тип – -аст(-яст-): мишастий, димчастий, попелястий, сріблястий, цеглястий;

6-й тип – -ав-: кривавий, іржавий, тьмавий;

7-й тип – -уват-: сорокуватий, шпакуватий, жукуватий, воскуватий;

8-й тип – -ат-: сорокатий, червчатий;

9-й тип – -ч-: мишачий;

10-й тип – -л-: світлий;

11-й тип – назви кольорів з непохідними основами: золотий, вороний.

II. Назви кольорів, утворені від прикметникових основ за допомогою суфіксів:

1-й тип – -уват- (-юват-): білуватий, блакитнуватий, голубуватий, жовтуватий, лілуватий, рижуватий, рудуватий, рожеуватий, сіруватий, сідуватий (рідк.), сивуватий, сизуватий, смаглюватий, світлуватий, темнуватий, червонуватий, чорнуватий;

2-й тип – -аст- (-яст-): біластий, білувастий, зеленастий, попелнастий, срібнастий (рідк.), червонастий;

3-й тип – -ав- (-яв-): жовтавий, зеленавий, золотавий, рудавий, сивавий (розм.), синавий (рідк.), темнавий (рідк.), червонавий, білявий, жовтявий, зеленявий, русявий, сріблявий, сірявий, синявий, смуглявий, червонявий;

4-й тип – -ист-: багрянистий, зеленистий, золотистий;

5-й тип – -ісіньк-: білісінький, жовтісінький, темнісінький (розм.), чорнісінький;

6-й тип – -еньк-: білявенький, біленький, блакитненький (розм.), вороненький, голубенький, жовтенький, зелененький, зозулястенький, золотенький, рожевенький (розм.), рум'явенький (розм.), русенький, рябенький, риженький (розм.), руденький, синенький, сіренький, сиденький, сивенький, сизенький, смаглюватенький, смуглявенький, світленький (розм.), темненький, ясененький;

7-й тип – -есеньк-: білесенький, жовтесенький, зеленесенький, золотесенький, синесенький, сіресенький, темнесенький.

Похідні назви кольорів I-го класу, крім 11-го словотворчого типу, та II-го класу (сім словотворчих типів) з погляду словотворчої деривації є бінарною конструкцією, тобто складаються з твірних основ і суфіксів.

За твірними основами вторинні назви кольорів I класу можна поділити на такі семантичні групи:

1. Деривати від назв рослин: буряковий, бурячковий, бузковий, васильковий, волошковий,

коричневий, салатний, фіалковий, цинамоновий, шафрановий, коричневий, рожевий, блаватний, салатний.

2. Деривати від назв плодів: гороховий, гранатовий, каштановий, малиновий, вишневий, мигдалевий, лимонний, пшеничний, житній.

3. Деривати від назв барвників: багровий, лазуровий, ультрамариновий, черв'яковий, червцевий, лазурний, пурпурний, багряний, багристий, червчатий.

4. Деривати від назв ґрунту, мінералів та дорогоцінного каміння: бірюзовий, бурштиновий, мармуровий, малахітовий, перловий, перламутровий, рубіновий, сапфіровий, смарагдовий, янтаревий, ізумрудний, янтарний, перлисті, землясті.

5. Деривати від назв металів: бронзовий, мусьянджовий, мусьянжовий, свинцевий, сталевий, мідний, срібний, сріберний, олов'яний.

6. Деривати від назв продуктів харчування: кавовий, кремовий, гірчичний, молочний, шоколадний.

7. Деривати від назв тканин: кубовий, кумачевий.

8. Деривати від назв продуктів тваринного світу: восковий, воскуватий.

9. Деривати, пов'язані з процесами в природі: тьмавий, темний, тьмянний, світлий.

10. Деривати від назв технічних витворів: смоляний, цегляний, цеглястий, цеглистий, смолистий.

11. Деривати від назв продуктів згорання та процесів горіння: попільний, огняний, попелястий, попелистий, огнистий.

12. Деривати від назв речовин: іржавий, кривавий.

13. Деривати від назв тварин: мишачий, сорокуватий, шпакуватий.

14. Деривати від назв природних будівельних матеріалів: пісочний.

15. Деривати від назв частин людського тіла: тілесний.

16. Деривати від назв відходів продуктів сільського господарства: солом'яний.

Отже, усі похідні назви кольорів I класу утворені від іменникових основ за допомогою суфіксів.

Ці назви утворюються від назв конкретних предметів та явищ, абстрагують одну з другорядних ознак предмета. Один з багатьох семантичних відтінків цієї ознаки стає основним тоном у значенні новоствореної назви кольору.

Порівн.: малина <рослина> і ягоди; малиновий <виготовлений з малини> і <колір>.

Іменники, за допомогою яких утворюються периферійні позначення кольору, називають предмети широко відомі, розповсюджені, їм властивий певний колір, характерний цим предметам, що відбиває їх найтипівіші, суттєві ознаки. Так, із декількох різновидностей, як правило, вибирається більш відома, типова. Напр.: ягоди зрілі (вишня – вишневий), червона цегла, а не біла, білий мармур, а не якогось іншого кольору.

Похідні назви кольорів I класу формуються на базі значення твірної основи і суфіксів, але значення їх не є простою сумою цих елементів, бо семантика слова не є просто функцією його структури, а являє собою відображення позамовної дійсності у свідомості суспільства [2].

Афіксальні типи похідних назв кольорів I класу утворюються за допомогою таких суфіксів:

У сфері утворення назв кольорів найпродуктивнішим, як видно з таблиці, є суфікс -ов- (-ев-). Словотворча роль суфіксів при творенні назв кольорів від іменникових основ полягає в тому, що вони творять нові слова – назви кольорів, тобто оформляють основне лексичне значення слова. Вторинні назви кольорів II класу утворюються від прикметникових основ за допомогою суфіксів, які вносять додатковий семантичний відтінок в основне значення кольору:

Суфікси в назвах кольорів II словотворчого класу: -уват- (-юват-), -аст-(-яст-), -ав-, -ист- — вказують на відтінок якогось кольору, на вираження послабленого чи зменшеного ступеня ознаки, на неповноту кольору.

Порівн. в реченнях:

1. *Заступила чорна хмара*

Та **білу** хмару (Т. Шевченко, II, 1953, 160).

2. *В його **білуватих** очах промайнув легенький, невміло прихований ляк*

(Ткач, Крута хвиля, 1956, 60).

3. *Косинка, зав'язана вузликом під бородою, зливалась з її лицем в одну **біласту** пляму*

(Коцюбинський, II, 1955, 377).

4. *Небо від спеки було **білясте**, наче вкрите полудою* (Гончар, Тв., т. II, 1959, 293).

За допомогою суфіксів -еньк- і -есеньк- виражається суб'єктивна оцінка якості кольору (ласкавість).

Напр.: Ти **жовтенький** пісок,

Нагодуй моїх діток.

(Т. Шевченко, I, 1951, 311).

Матері ішли і діти, і **білявеньке** дівча

Розсилало сині квіти.

(А. Малишко, *За синім морем*, 1950, 311).

Суфікс -ісіньк- у назвах кольорів указує на наявність найвищої міри ознаки кольору.

Порівн.: білий, білуватий і білісінький.

Отже, похідні назви кольорів, утворені від прикметникових основ (назв кольорів), дублюють лексичне значення твірних основ, а суфікси надають їм певного семантичного відтінку.

Особливе місце серед похідних назв кольорів займають складні назви.

Лексичний матеріал, який узято зі "Словника української мови" [4], а також з художньої літератури, свідчить, що для визначення назв кольорів можна вдаватися до словотворчої комбінації, яка дає можливість творити нові диференційовані назви кольорів. Нами зафіксовано понад 800 складних назв кольорів. Ці слова становлять різноманітні комбінації однокореневих первинних і вторинних назв кольорів.

За семантикою складні назви кольорів можна поділити на такі групи:

I. Складні слова, які утворюються поєднанням двох первинних назв і передають змішані кольори:

жовто-зелений, рудо-жовтий, сизо-голубий, сизо-зелений, сизо-сірий, синьо-зелений, сіро-голубий, сіро-жовтий, сіро-зелений, сіро-синій, сіро-червоний, червоно-синій, жовто-синій, синьо-голубий, синьо-червоний, червоно-зелений, червоно-чорний, біло-зелений, чорно-червоний, біло-зелений, зелено-білий, червоно-жовтий, жовто-сизий, жовто-голубий, сіро-чорний, зелено-жовтий, синьо-жовтий.

Складні назви кольорів, у яких обидва компоненти є первинними назвами, можуть означати змішані або два різні кольори (залежно від того, до яких предметів вони виступають означеннями).

Напр.: "...ремезовими гніздами провисали **жовто-зелені груші** (М. Стельмах, *На нашій землі*, С. 45) і "А над усім проваллям **жовто-зеленою хвилею** здіймався Великий шлях, впливаючи високим гребнем у синій ліс" (Там само, С. 313).

У першому прикладі назва жовто-зелені означає колір жовтих груш із зеленим відтінком, а не два кольори; у другому – ідеться про довгий шлях і зелену траву понад ним.

II. Двокомпонентні складні назви з одним членом мотивованим, похідною назвою, а другим – немотивованим, що є первинною назвою кольору або який виступає в цій функції, і

передають змішування кольорів: біло-рожевий, біло-блакитний, блакитно-сивий, буро-жовтий, буро-коричневий, вогняно-зелений, мідно-червоний, срібно-сивий, рожево-білий, рожево-жовтий, золото-червоний, сизо-блакитний, синьо-фіолетовий, сіро-блакитний, блакитно-жовтий, зелено-рожевий, синьо-рожевий і под.

III. Двокомпонентні складні назви, що є поєднанням двох назв кольорів, одна з яких є вторинною суфіксальною назвою, яка виражає відтінок кольору: землянисто-сірий, попелисто-сірий, попелясто-сірий, сизувато-синій, синювато-рожевий, синювато-червоний, синювато-сірий, синяво-сірий, сірувато-білий, сірувато-зелений, сріблито-білий, сріблясто-білий, сріблито-сірий, чорно-синявий, золотисто-гнідий, сірувато-жовтий, білясто-голубий, червонясто-зелений, смагляво-рум'яний і под.

IV. Складні назви кольорів, обидва члени яких є виразно мотивовані, але один член (другий) виступає у функції основного, і вказують на колір з певним відтінком: сріблясто-рожевий, рожево-золотий, вогняно-багряний, димчасто-рожевий, золотисто-каштановий, небесно-блакитний, блакитно-бірюзовий, криваво-вогністий, срібно-полинчастий, золотисто-кривавий, перлисто-рожевий, золотисто-каштановий.

Такі назви, у яких поєдналися ознаки двох різних щодо походження назв предметів чи явищ, дуже рідкісні.

V. Складні утворення, що сполучають у собі дві суфіксальні назви і означають змішування різних відтінків кольорів: зеленувато-золотистий, рудувато-золотавий, сріблясто-синюватий, синяво-сріблястий, сріблясто-зеленуватий.

VI. Назви, утворені поєднанням двох основ, одна з яких колірний прикметник, що виражає основне значення, а друга – указує на його світловий відтінок: світло-бежевий, світло-блакитний, світло-голубий, світло-жовтий, світло-русий, світло-синій, світло-сірий, світло-червоний, світло-зелений, світло-карий, світло-каштановий, світло-коричневий, світло-рожевий, темно-блакитний, темно-бордовий, темно-бронзовий, темно-бурий, темно-вишневий, темно-гнідий, темно-голубий, темно-зелений, темно-золотавий і под.

VII. Усі назви кольорів, утворені поєднанням двох основ, одна з яких передає колір чи відтінок кольору, а друга – надає кольору якісно-оцінювального значення: яро-зелений яро-червоний, яскраво-білий, яскраво-жовтий, яскраво-зелений, яскраво-синій, яскраво-червоний, ясно-блакитний, ясно-бурий, ясно-голубий, ясно-жовтий, блідо-димчастий, блідо-голубий, блідо-жовтий, блідо-фіолетовий, яскраво-рожевий, яро-вишневий, блідо-зелений, блідо-зеленавий, блідо-золотистий, блідо-зеленуватий, блідо-жовтавий і под.

VIII. Назви кольорів, утворені поєднанням колірною прикметника і прикметника, що передає густоту, насиченість кольору: густо-червоний, густо-зелений, жирно-золотий, прозоро-синій, прозоро-голубий, прозоро-блакитний, прозоро-білий, прозоро-зелений, жовто-прозорий, сизо-прозорий, синьо-прозорий.

Між компонентами складних назв кольорів (типу ясно-червоний, червоногарячий, ніжно-голубий, разючо-білий, прозоро-зеленавий) відчувається смислова залежність. Складові елементи: “ясний”, “світлий”, “темний”, “прозорий”, “блідий”, “ніжний”, “тьмяний” – уточнюють основні тони, характеризують насиченість, густоту, світлість, дають якісно-оцінювальну характеристику кольорам. Ці складні назви передають один колір. Порівн.: жовто-червоний і ясно-червоний, темно-червоний.

IX. Двокомпонентні назви, утворені поєднанням первинної і вторинної назви на означення одного і того ж тону і які виражають один колір з певним якісним відтінком: огняно-червоний, смолисто-чорний, біломармуровий, білосніжний, криваво-червоний, землянисто-сірий, лимонно-жовтий, пурпурово-червоний, молочно-білий, сніжно-білий, кров'яно-красний, трав'яно-зелений, олов'яно-сірий, небесно-голубий, лебедино-білий, жовто-восковий, землянисто-чорний.

У цих назвах колір, що передається однією з основ (абстрактною назвою кольору), ніби порівнюється з назвою кольору предмета, який покладено в основу називання другої частини цього складного цілого. За своїм значенням такі складні слова подібні до порівняльних зворотів типу: білий, як сніг; білий, як молоко; білий, як мармур; червоний, як кров; жовтий, як лимон; жовтий, як віск; голубий, як небо; чорний, як земля; білий, як лебідь; чорний, як смола; червоний, як вогонь; зелений, як трава; червоний, як пурпур і т.д.

Порівн. в реченнях:

Що то сніжинки в повітрі мають, спадають в молочно-білій імлі (Крижанівський, Гори й доли, 104). *Без нужди і печалі народяться діти, і дівчата натчуть білосніжні полотна* (А.Малишко, зб. “Любов”, 17). *Та й сама ще молода, – тільки бліда, як сніг біла* (М.Вовчок, Вибрані твори, 1949, 35).

Х. Складні назви, утворені повторенням тієї ж прикметникової основи, які передають вищу ступінь якості кольору: білий-білий, жовтий-жовтий, темний-темний, блідий-блідий, білий-білющий.

Двокомпонентні назви кольору дозволяють передавати найрізноманітніші комбінації кольорів та їх відтінків, що зустрічаються в довкіллі.

Суфікси: -уват-(-юват-), -аст-(-яст-); -ист-, -ав-(-яв-) -ущ-(-ющ-) – наявні в компонентах складних назв, виявляють ступінь ознаки кольору.

Порівн.: сіро-зелений і сіро-зеленавий, сірувато-зелений.

Наявність суфіксів у обох компонентах складних утворень є вказівкою на те, що визначаються не кольори, а їх відтінки.

Напр.: зеленувато-золотистий, червонувато-золотавий.

Компоненти таких назв кольорів у смисловому відношенні тісніше зв’язані, ніж у безсуфіксальних утвореннях.

Які б не були різновиди двокомпонентних складних утворень назв кольорів, але перший компонент, як правило, є завжди підрядним, залежним. Але зміни у функцію членів складних утворень може вносити контекст.

Напр.: 1. *Тіло, від котрого відбиваються гори, – то синяво-срібliste небо, засіяне зорями* (О.Кобилянська, Царівна, 212).

2. *Сіро-синє небо стало темним* (М.Трублаїні, Глибинний шлях, 1948, 119).

3. *Зразу крикнув Вітя, показуючи на білу смужку серед зелено-золотого моря* (С.Васильченко, Вибр., 247).

У першому і третьому прикладах основне колірне навантаження несуть компоненти “синяво” і “зелено”, хоч стоять вони першими, а залежними, підрядними, виступають компоненти “сріблясте” і “золотого”.

Двокомпонентні назви кольорів дозволяють передавати відтінки того кольору, який позначається спільним для них членом: червоний і жовто-червоний, синьо-червоний, біло-червоний, коричнево-червоний, блакитно-червоний, сіро-червоний, чорно-червоний, голубо-червоний. Жовтий і світло-жовтий, ясно-жовтий, яскраво-жовтий, яро-жовтий, прозоро-жовтий, блідо-жовтий, жаро-жовтий, вогняно-жовтий, мутно-жовтий, брудно-жовтий, темно-жовтий та ін.

Отже, двокомпонентні назви кольорів утворюються поєднанням прикметникових основ, за усталеними в українській мові словотворчими моделями.

XI. Трикомпонентні складні утворення назв кольорів.

Творюються вони з основ прикметників і означають змішування кольорів (біло-синьо-червоний) або змішування різних кольорів і відтінків (біло-зелено-жовтуватий, золотисто-смагляво-голубий).

Суфікси -уват-(-юват-), -ист-, -ав-(-яв-) у цих назвах, як і у двокомпонентних утвореннях назв кольорів, указують на наявність лише певних відтінків кольорів.

Трикомпонентні утворення назв кольорів дуже мало поширені в українській мові.

Семантико-словотворча структура похідних, вторинних назв кольорів дає можливість виявити внутрішні закони розвитку цих назв.

Похідні назви кольорів утворюються морфологічним, синтаксичним та морфолого-синтаксичним способом.

Семантика цих назв обумовлюється значенням складових елементів. У назвах, утворених морфологічним способом, – значенням коренів і суфіксів; у назвах, утворених синтаксичним способом, – значенням основ; у назвах, утворених морфолого-синтаксичним способом, – значенням коренів і суфіксів, що утворюють єдиний комплекс – складну назву кольору.

Особливістю назв кольорів, утворених морфологічним способом за колірною подібністю, є те, що ознаку кольору вони виражають через посередництво предмета, названого коренем цих слів. Семантика цих назв кольорів становить новий, вищий ступінь абстракції, бо якість (колір) загальна абстрагована сторона предмета, яка в ньому реалізується, але не належить лише йому, а як загальне може належати будь-якому явищу чи предмету.

Особливу групу становлять назви: бордо, беж, хакі, електрик, маренго, фрез, які запозичені з інших мов і набули колірного значення. Ці назви – непохідні основи. Деякі з них стали твірними основами для назв з тим же значенням кольору, але оформлені за словотворчими типами української мови: беж-бежевий, бордо-бордовий.

Дуже продуктивним типом утворення похідних назв кольорів є словоскладання.

При творенні назв кольорів використовуються суфікси трьох типів:

1) суфікси, що утворюють слова з новим лексичним значенням. За допомогою цих суфіксів утворюються назви кольорів від іменникових основ: -ов(-ев-), -ан(-ян-), -н-, -ав-, -ат-, -ач-, -л-;

2) суфікси, що надають назвам кольорів лише певного семантичного відтінку (неповноту якості). Ці суфікси можуть приєднуватись і до іменникових і до прикметникових основ: -ист-, -аст- (-яст-), -уват-(-юват-), -ав-(-яв-);

3) суфікси, які приєднуються до прикметникових основ і передають вищу міру якості кольору (-ісінк-, -ющ-) або суб'єктивну оцінку кольору (ласкавість): -еньк-, -есеньк-.

Аналіз похідних назв кольорів показав, що ці назви утворюються на базі вже існуючих лексичних одиниць за допомогою словотворчих засобів, властивих структурі сучасної української літературної мови, внутрішнім законам її розвитку.

Поповнюють арсенал лексики на означення кольорів і запозичення з інших мов, але їх дуже мало.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. – К.: 1952. – С.130.
2. Комлев Н.О. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: МГУ, 1969. – С.125.
3. Slawski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Krakow, 1952-1956. – Т. I. – С.119-120.
4. Словник української мови: В 11 т. – К.: 1970-1980.

Резюме

В статтю розкриваються джерела поповнення цвetoвoї лeкcици в сoвpeмeннoмy українсьoмy мoвoвживaннi. В чacтнocтi, пpoслeживaютьcя cлoвoтвopячi мoдeлi втopинних нaзвaний цвeтa.

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова мови. Проблеми синтаксису	
<i>Шульжук К.Ф.</i> До питання про еквіваленти речення	3
<i>Федчук Л.І.</i> До питання про типологію предикативних одиниць.....	7
<i>Степаненко М.І.</i> Семантична структура, формально-граматична будова і функціональні можливості речень із локативно-транзитивним типом детермінації.....	14
<i>Шкарбан Т.М.</i> Про довжину предикативних одиниць у структурі складних конструкцій з однорідною супідрядністю	20
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксична норма як лінгвістична проблема.....	24
<i>Давнюк С.В.</i> Вивчення багатоконпонентних сурядно-підрядних речень: формально-граматичний аспект	27
<i>Жагальяк І.М.</i> Комунікативні моделі зі звуконаслідувальними словами та їх семантичні експоненти	31
<i>Шульжук Н.В.</i> Репліка як компонент діалогічної єдності	36
<i>Щербачук Н.П.</i> Адвербальні синтаксеми в семантично ускладненому простому реченні діалогічного мовлення	39
<i>Сербіна Т.Г.</i> Прийоми використання прецедентних текстів у газетних заголовках	44
Розділ II. Морфологічний рівень мовної системи	
<i>Мединська Н.М.</i> Лексико-семантична група дистрибутивних дієслів активної дії	49
<i>Куликова В.Г.</i> Мовні засоби відтворення спонування в українській мові	54
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена.....	58
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології та лексикографії	
<i>Вокальчук Г.М.</i> Складні випадки лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів	63
<i>Гаврилюк Н.В.</i> Емпірійні індивідуально-авторські прикметники у творчості неокласиків.....	69
<i>Дуденко О.В.</i> Паремії: знаки чи символи?	73
<i>Кірілкова Н.В.</i> Українська символіка в поемах Ліни Костенко.....	78
<i>Будз І. Ф.</i> Роль “кольорових” компонентів фразем як етнографічних та національно-культурних маркерів	80
<i>Крижанська О.М.</i> Джерела збагачення української колірної лексики	84
<i>Степанова О.І.</i> Лінгвопоетика як об'єкт мовознавчого дослідження	93
<i>Копера О.С.</i> Проблема мовностилістичної норми використання метафори поетками 90-х років ХХ століття.....	98
<i>Школяренко В.І.</i> Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів фразеологізму.....	106
Розділ IV. Системні питання лінгвогеографії	
<i>Євтушок О.М.</i> Питання системного дослідження лексики західнополіського діалекту. Явище полісемії.....	110
<i>Мазяр В.М.</i> Структура і семантика лексики ткацтва у західнополіських говірках	

української мови.....	115
<i>Демешко І.М.</i> Топонімізація основ типів поселень північно-східного Полісся....	120
Розділ V. Мовознавство і школа	
<i>Хом'як І.М.</i> Питання орфографії в програмах із рідної мови	128
<i>Ковальчук Н.П.</i> Лінгвістичні принципи української пунктуації.....	133
<i>Шевчук Т.Б.</i> Робота зі словами родо-видової семантики на початковому етапі навчання української мови	138
<i>Петрук О.М.</i> Реалізація принципу функціональності в навчанні рідної мови як лінгводидактична проблема	144
<i>Антончук О.М.</i> Ефективність методу вправ на уроках вивчення орфографії.....	147
Рецензії	
<i>Хмель В. А.</i> До вивчення фольклору регіонів України. Рецензія на працю доктора філологічних наук, професора Романа Кирчіва “Із фольклорних регіонів України: нариси й статті”	150
Відомості про авторів	156

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 11

Упорядкування та наукове редагування
*Олександри Якимчук,
Оксани Кузьмич*

Макет та комп'ютерна верстка *Вікторії Кравчук*

Обкладинка *Олексія Литвина*

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.)

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра української мови, тел. 26-17-79
вул. Остафова, 31

Підписано до друку 26.09.2003. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк. 19, 0. Наклад 200 прим. Зам. № 29/1

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11. – Рівне: РДГУ, 2003. – 155 с.

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

ISBN 966-72-81-04-9

ББК 81
УДК 811.161.2